

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2012

Lucie Wernerová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Charakter a důsledky tereziánských reforem

Lucie Wernerová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Charakter a důsledky tereziánských reforem

Lucie Wernerová

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Aleš SKŘIVAN, CSc.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování:

Ráda bych poděkovala Prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc. za vedení mé bakalářské práce, za jeho trpělivost, ochotu, cenné rady, podnětné připomínky a za čas, který mi věnoval při konzultacích.

OBSAH

ÚVOD	1
1. ŽIVOT A VLÁDA MARIE TEREZIE	4
2. PŘÍČINY A CÍLE REFORMEM	6
3. SPRÁVNÍ REFORMY	9
4. HOSPODÁŘSKÉ REFORMY	13
5. VOJENSKÉ REFORMY	18
6. ŠKOLSKÉ REFORMY	21
7. DŮSLEDKY REFORMEM.....	26
ZÁVĚR.....	32
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	34
RESUMÉ	36
PŘÍLOHY	

ÚVOD

Marie Terezie vstoupila do dějin jako velká panovnice, reformátorka a představitelka osvícenského absolutismu. Marie Terezie jako jediná vládnoucí žena na českém trůně patří k nejvýznamnějším panovníkům české historie. Během svého čtyřicetiletého panování měla česká a uherská královna podstatný podíl na změnách a dalším utváření jedné z největších evropských monarchií.

Tereziánské reformy byly příznačné pro druhou polovinu 18. století a určovaly hlavní charakter vlády Marie Terezie. Panovnice se za své vlády soustředila především na obranu dědičných zemí habsburské monarchie a na soudržnost soustátí. Válečné konflikty probíhající v první a začátkem druhé poloviny 18. století, kterým byla nucena panovnice během své vlády čelit, zapříčinily kritickou situaci habsburské monarchie a zasáhly všechny oblasti státního systému. Marie Terezie si uvědomovala zaostalost svých dědičných zemí, proto usilovala o zlepšení života svých poddaných pomocí řady reforem provedených ve státní, soudní a vojenské správě a v ekonomické a sociální sféře, které chtěla uplatnit právě absolutistickou formou vlády. Panovnice prováděla reformy racionálně za pomoci rádců pověřených k realizaci jednotlivých reforem. Pro každou příslušnou reformu jmenovala panovnice k provedení jiného odborníka z řad státních úředníků. Význačné místo zaujala v životě panovnice role matky i manželky, Marie Terezie byla reformátorkou, která změny neprosazovala bezohledně a tvrdě, nýbrž s příslušným cítěním. Jako matka mnoha dětí se starala o zachování habsburské dynastie a rozmnožování rodového majetku. V posledních patnácti letech jejího panování byl spoluvládce její syn císař Josef II., rozhodující slovo si však při prosazování reforem ponechala Marie Terezie. Marie Terezie se jako reformátorka soustředila na reorganizaci a modernizaci habsburského soustátí a na posílení a udržení své moci. Panovnice usilovala o vznik centrální vlády, která by sloužila celkovému blahu a panovníkově moci. Cílem Marie Terezie bylo vytvoření pevné byrokratické organizace státní správy habsburské monarchie. Jako panovnice usilovala Marie Terezie o vybudování bojeschopné a trvalé armády, která by udržela a ochránila jednotlivé země habsburského soustátí, snažila se povznést zaostalou ekonomickou a hospodářskou úroveň dědičných zemí a zlepšit poměry svých poddaných,

kterým chtěla poskytnout osobní růst díky lepšímu vzdělání a umožnit jim sociální a hospodářský rozvoj podle zásad osvícenského absolutismu. Přesto, že Marie Terezie byla silně věřící katoličkou, usilovala o omezení moci církve.

Cílem této bakalářské práce je analýza charakteristických rysů reformní činnosti Marie Terezie se zaměřením na průběh a důsledky reforem především pro země Koruny české. Součástí je stručný životopis a shrnutí jejího čtyřicetiletého panování. Dále jsou v práci rekapitulovány příčiny a cíle, které Marii Terezii vedly k zavádění řady reforem v různých oblastech společenského života. Následně jsou hodnoceny jednotlivé tereziánské reformy se zaměřením především na země Koruny české včetně důsledků reformních snah s jak pozitivním, tak negativním dopadem na život v habsburské monarchii.

Při zpracování této práce jsem čerpala z naučné i populární literatury česky i německy psaných publikací, například z knihy *Marie Terezie* od rakouského historika F. Herreho, jež je klasickou biografií. Autor zde použil rozmanité metody a presentoval velké množství historických dat o této panovnici, což jsem využila při zpracování této práce. Publikace J. Fraise *Reformy Marie Terezie a Josefa II. (nejen v českých a moravských zemích)* mi byla pro zpracování práce přínosem, neboť přehledně shrnuje základní rysy reformní činnosti Marie Terezie a jejího syna císaře Josefa II. Kniha *Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství* autorů V. Štveráka a J. Mrzeny mi poskytla potřebné informace o vývoji v oblasti obecného vzdělávání a výchovy v českých zemích. Dále jsem při zpracování této práce čerpala z publikace P. Běliny *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*. Tato kniha zabývající se studiem postavení českých zemí v rámci habsburské monarchie v době osvícenského absolutismu shrnuje dosavadní poznatky o vlivu tereziánských a josefínských reforem na vývoj českých měst a přispěla mi k objasnění politických, hospodářských, sociálních aspektů a revolučních změn české společnosti v tomto historickém období českých dějin. V knize autor hodnotí počátek průmyslového vývoje českých měst i počátky procesu formování českého národního obrození. Kniha *Dějiny selského stavu* K. Krofky popisuje historický vývoj rolnictva. Díky této knize jsem získala informace o reakcích rolníků na poddanské reformy Marie Terezie a o jejich vztazích vůči vrchnosti. Dalším použitým materiálem byla publikace *Její Veličenstvo Marie Terezie* autorů J. Janusové a O. Káni, jež byla pro mě přínosem, neboť mi

poskytla další základní historická fakta o této panovnici a usnadnila mi lépe se zorientovat v dané problematice. Na druhé straně však tato kniha obsahuje některé nekorektní historické informace. Následující publikace, ze které jsem čerpala, nese název *České země v letech 1705 – 1792*, jejím autorem je R. Vondra. Jak už napovídá podtitul knihy *Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, se tato kniha zabývá delším časovým úsekem. Autor popisuje politický a hospodářský vývoj v českých zemích od počátku až do konce 18. století, v knize se věnuje období osvícenství a absolutismu, popisuje tehdejší politickou situaci, válečné konflikty i rozvoj kultury, vědy a vzdělanosti a každodenní život 18. století. Pro zpracování práce mi tato publikace byla rovněž přínosem, neboť autor poskytuje čtenáři široké množství informací o životě v českých městech a na venkově před i během panování Marie Terezie a také o dalším vývoji českých zemí po smrti této významné panovnice.

1. ŽIVOT A VLÁDA MARIE TEREZIE

Marie Terezie se narodila 3. května roku 1717 v Hofburgu ve Vídni.¹ Byla druhým potomkem římskoněmeckého císaře Karla VI. a císařovny Alžběty Kristýny. Prožila bezstarostné dětství, její rodiče ji nevychovávali jako dědičku habsburského trůnu, neboť Karel VI. stále doufal v narození syna, budoucího nástupce. Vychovatelkou Marie Terezie se stala od jejich jedenácti let hraběnka Charlota Fuchsová.² O její všestranné vzdělání a výchovu se postarali jezuité, vliv jezuitské výchovy se později u Marie Terezie projevil v její víře, byla silnou katoličkou.³ Budoucí královna ovládala mnoho cizích jazyků⁴ a byla velmi umělecky nadaná.⁵ Výběr manžela pro Marii Terezii byl otázkou rakouské rodové a římskoněmecké říšské politiky a mocenskou záležitostí jejího otce Karla VI.⁶ Marie Terezie se měla provdat za Klementa Lotrinského, který však náhle v mladém věku zemřel. Dalším kandidátem pro manželství tak byl jeho starší bratr František Štěpán Lotrinský.⁷ V neděli 12. února roku 1736 se uskutečnil za velkolepých oslav jejich sňatek.⁸

Marie Terezie se ujala vlády po smrti císaře Karla VI., který byl posledním mužským potomkem habsburského rodu, na základě *Pragmatické sankce* jejího otce.⁹ Pragmatická sankce byl dokument, jenž zajišťoval především nedělitelnost habsburských zemí a ženám umožňoval právo vládnout při vymření rodu po meči.¹⁰ Marie Terezie nastoupila na habsburský trůn roku 1740 ve svých třiaadvaceti letech.¹¹ Rok poté převzala při korunovaci v Prešpurku svatoštěpánskou korunu a stala se uherskou královnou.¹² 12. dubna roku 1743 proběhla pražská korunovace a Marie Terezie se stala českou královnou.¹³ Mladá

¹ CRANKSHAW, E., *Maria Theresia: Reformerin ihres Landes – Widersacherin Preußens*, München, 1994, s. 28.

² HERRE, F., *Marie Terezie*, Praha, 1996, s. 5 – 16.

³ CRANKSHAW, s. 35.

⁴ JANUSOVÁ, J., KÁŇA, O., *Její Veličenstvo Marie Terezie*, Praha, 1987, s. 17 – 29.

⁵ CRANKSHAW, s. 33 – 35.

⁶ HERRE, s. 13 – 21.

⁷ CRANKSHAW, s. 28 – 42.

⁸ LEITICH, A., T., *Maria Theresia: Eine Biographie*, Wien, 1995, s. 11 – 19.

⁹ VONDRA, *České země v letech 1705 – 1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, Praha, 2010, s. 53 – 54.

¹⁰ URFUS, V., *19. 4. 1713: Pragmatická sankce: rodný list podunajské monarchie*, Praha, 2002, s. 69.

¹¹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 17 – 29.

¹² BĚLINA, P., *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*, Praha, 1985, s. 43.

¹³ MAUR, E., *12. 5. 1743: Marie Terezie: korunovace na usmířenou*, Praha, 2003, s. 5 – 14.

Marie Terezie nebyla na vládu připravena, v prvních letech svého panování, jak královna ve svém spisu napsala, se jí nedostávalo peněz, úvěru, vojska, zkušeností, vědomostí ani účinné rady. Už od počátku své vlády tak musela panovnice čelit řadě problémů.¹⁴ „V prvních letech své vlády stála mladá královna sama proti celému světu.“¹⁵ Nástupnictví Marie Terezie na trůn neuznával bavorský kurfiřt Karel Albert, který se ucházel o titul římskoněmeckého císaře a českého krále. Saský kurfiřt a polský král August III. usiloval o získání Moravy. Roku 1740 tak vypukly války označované jako války o rakouské dědictví, jež se staly v první řadě konfliktem o země Koruny české a byly ukončeny cášským mírem roku 1748.¹⁶ Od počátku roku 1756 stáli opět ve válečném konfliktu proti sobě habsburská monarchie a Prusko. Roku 1756 začala tzv. sedmiletá válka, ve které soupeřili mezi sebou tehdejší evropské mocnosti. Po sedmi letech vyčerpávajících bojů byla tato válka ukončena pařížským mírem roku 1763.¹⁷ Marie Terezie se snažila za svého panování pomocí reforem vybudovat centralizovaný stát s pevnou vládou a se schopnými úředníky. Usilovala o vytvoření moderního státu, jenž by disponoval silnou armádou, prosperujícím hospodářstvím a společností, která by spolupracovala na plnění úkolů státu a dodržovala pravidla státního pořádku.¹⁸ Marie Terezie jako reformátorka svých zemí usilovala o to, aby pozitivní výsledky modernizace habsburského soustátí převážily ty negativní.¹⁹

Marie Terezie porodila během svého života celkem šestnáct dětí, dvanáct dcer a čtyři chlapce.²⁰ „Marie Terezie se až do konce svého života starala o uchování a rozmnožení rodinného majetku.“²¹ Nejstaršího syna Josefa ustanovila po smrti manžela jako svého spoluvládce dědičných zemí.²² Marie Terezie zemřela 29. listopadu roku 1780 ve věku třiašedesáti let v Hofburgu ve Vídni.²³

¹⁴ BĚLINA, *Česká města*, s. 43.

¹⁵ CRANKSHAW, s. 213.

¹⁶ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české II., Od nástupu osvícenství po naši dobu*, Praha; Litomyšl, 1995, s. 18 – 20.

¹⁷ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 90 – 104.

¹⁸ HERRE, s. 68.

¹⁹ Tamtéž, s. 225.

²⁰ Tamtéž, s. 21.

²¹ Tamtéž, s. 210.

²² Tamtéž, s. 210.

²³ Tamtéž, s. 264.

2. PŘÍČINY A CÍLE REFORM

V důsledku války o rakouské dědictví se nacházela habsburská monarchie ve velmi špatném stavu.²⁴ Oslabeny byly habsburské vojsko a vláda, další problémy spočívaly v nedostatku financí ve státní pokladně a začala se projevovat rovněž ekonomická zaostalost monarchie.²⁵ Marie Terezie usilovala o záchranu svých rodových dědičných zemí, uvědomovala si kritickou situaci svého soustátí a to jí podnítilo k zavádění reformem ve třech rovinách - státoprávní, vojenské a ekonomicko-sociální. České země se staly místem pro vyzkoušení řady tereziánských reformem.²⁶ Zaváděné reformy se od samého počátku prolínaly, základem pro všechny reformy bylo získání potřebného množství finančních prostředků do státní pokladny.²⁷ Hlavním zdrojem financí se staly daně.²⁸ Marie Terezie začala zavádět reformy v různých oblastech veřejného života, aby vybuodovala moderní stát, upevnila a udržela svoji moc.²⁹ Prostřednictvím reformem chtěla Marie Terezie reorganizovat a zmodernizovat svůj státní systém a zajistit bezpečnost a soudržnost všech zemí habsburské monarchie.³⁰ Cílem tereziánských reformem byla přestavba habsburského soustátí.³¹

Nejdříve panovnice usilovala o zlepšení státní správy, ve které uplatňovala centralistický systém, soustředění vládní moci do jednoho centra.³² Hlavním účelem správních reformem zavedených Marií Terezií bylo zvýšení daní, ustanovení dalších poplatků a půjček a rovněž snaha o přesnou a jasnou evidenci státních příjmů.³³ „Zpočátku ovšem proces centralizace značně brzdila panovnickova závislost v povolování daní stavovskými obcemi jednotlivých zemí.“³⁴ Pokud potřebovala panovnice finance, musela se obracet s prosbami na zemské sněmy. Účelem a smyslem správních reformem bylo omezit nadměrný vliv stavovské moci tj. šlechty a duchovenstva v jednotlivých zemích a současně posílit pravomoc

²⁴ BĚLINA, Česká města, s. 43.

²⁵ FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II. (nejen v českých a moravských zemích)*, Třebíč, 2005, s. 52.

²⁶ BĚLINA, Česká města, s. 44.

²⁷ HERRE, s. 75 - 76.

²⁸ BĚLINA, Česká města, s. 9.

²⁹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 81 – 82.

³⁰ CRANKSHAW, s. 214.

³¹ HERRE, s. 116 – 110.

³² URFUS, s. 95.

³³ BĚLINA, Česká města, s. 48.

³⁴ Tamtéž, s. 8.

panovnice. Války, kterým musela Marie Terezie během svého panování čelit, způsobily oslabení vojenských sil. Získané finance umožnily Marii Terezii obnovit a vybudovat silnou armádu, jež měla ubránit monarchii před nepřáteli a udržet dědičné země.³⁵ Právě vybudování armády pohltilo největší počet finančních prostředků.³⁶ V důsledku sedmileté války přišla Marie Terezie definitivně o Kladsko a Slezsko, které představovalo nejvíce ekonomicky vyspělou provincii habsburské monarchie.³⁷ Po skončení sedmileté války roku 1763 tak musela Marie Terezie opět vyřešit neúspěšnou ekonomickou situaci, obnovit rozvrácená státní hospodářství, nahradit ztrátu Slezska a snížit státní dluh pomocí reforem. Cílem Marie Terezie bylo dosáhnout úrovně hospodářsky nejvyspělejších zemí v Evropě.³⁸ Panovnice usilovala dále o zlepšení řemesel a obchodu a myslela rovněž na své poddané, chtěla zlepšit pomocí reforem jejich situaci, upravit závazky rolníků vůči vrchnosti a odstranit jejich robotní závislost.³⁹

Výrazně se rozvíjející hospodářská výroba a zlepšená ekonomická situace vyžadovaly vyšší vzdělání obyvatelstva, to Marii Terezii podnítilo k zavádění reforem v oblasti školství. Děti na vesnicích byly využívány spíše na práci v hospodářství, dále chyběl dostatek škol a učitelů a úroveň jejich vzdělání byla navíc velmi nízká, neboť vyučujícími byli vysloužilí vojáci, kteří neuměli dostatečně číst ani psát.⁴⁰ *“Ve vzdělávací politice se Marie Terezie snažila dosáhnout toho, co jí ve společenské politice zůstalo odepřeno: umožnit poddaným, jejichž hospodářský a sociální rozvoj byl stále brzděn, aspoň osobní růst díky lepšímu vzdělání.”*⁴¹ Marie Terezie usilovala o to, aby základní obecné vzdělání bylo poskytnuto všem jejím poddaným.⁴² *“Školská výchova v pojetí osvícenského absolutismu měla směřovat především k osvojení zásad účinné humanity a vlastenectví, v nichž prý spočívá pravé štěstí. Na druhé straně měla ovšem vést ke společenské kázní a intelektuální průměrnosti, jež údajně zajišťují neporušitelnost společenských struktur.”*⁴³ Marie Terezie začala omezovat

³⁵ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 81 – 84.

³⁶ BĚLINA, *Česká města*, s. 45.

³⁷ FRAIS, s. 37 - 43.

³⁸ BĚLINA, *Česká města*, s. 45 – 52.

³⁹ MRZENA, J.; ŠTVERÁK, V., *Felbiger a Kindermann - reformátoři lidového školství*, Praha, 1986, s. 11.

⁴⁰ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 – 123.

⁴¹ HERRE, s. 228.

⁴² JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 - 123.

⁴³ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 46.

školskými reformami postupně církevní moc, neboť církve podle jejího názoru
lpěla příliš na svém majetku a vykořisťovala své poddané. Cílem bylo ozdravit
církve a omezit papežskou moc ve prospěch moci státní.⁴⁴ Marie Terezie chtěla
sice poskytnout státu to, co nutně potřebuje, církvi však chtěla ponechat více než
to, co se nakonec skutečně podařilo realizovat.⁴⁵

⁴⁴ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 - 123.

⁴⁵ HERRE, s. 199.

3. SPRÁVNÍ REFORMY

Několik pokusů o zavedení reformy ve státní správě učinila Marie Terezie už během války o rakouské dědictví v letech 1740 až 1748. Jednotlivé reformní snahy měly však podobu experimentu a netvořily celek.⁴⁶ Od roku 1748 spolupracoval s Marií Terezií při tvorbě správních reformy především hrabě Bedřich Vilém Haugwitz.⁴⁷ Tento saský šlechtic zaujal přední místo mezi novými rádci panovnice a roku 1748 přesídlil do Vídně, aby Marii Terezii pomohl nalézt řešení z její nelehké situace po válce. Hlavním podnětem pro státní reformu bylo získání potřebného množství finančních prostředků z daní, aby byla udržena bojeschopná a početná armáda. Hrabě Haugwitz šlechtě stanovil pevnou sazbu daní na deset let dopředu a rovněž požadoval, aby byly zdaněny veškerá půda a majetek šlechty a církve, které dosud zdanění nepodléhaly. Tímto se Haugwitzovi podařilo podstatně zvýšit příjmy do státní pokladny. Marie Terezie, aby zachovala svou říši a vybudovala moderní stát, začala nejprve s centralizací státní správy.⁴⁸

Cílem tereziánského centralismu bylo vybudovat ve dvorském prostředí ve Vídni jednu ústřední vládu pro habsburskou monarchii. 1. května roku 1749 začala Marie Terezie reformovat státní správu.⁴⁹ Roku 1749 došlo ke změně uspořádání ve státní správě v zemích Koruny české. Byly zrušeny rakouská a česká dvorní kancelář, které byly samostatnými ministerstvy pro správu dědičných zemí, především českých a rakouských.⁵⁰ Tyto dvě kanceláře měly na starost politické a finanční záležitosti a jejich účelem bylo snížit a postupně odstranit státní dluh a regulovat výdaje státu.⁵¹ Rakouskou a českou kancelář nahradil nový nejvyšší centrální úřad ve Vídni nazývaný *Directorium in publicis et cameralibus*, do jehož čela byl jmenován hrabě Haugwitz.⁵² Direktorium zahrnovalo dvě oblasti, veřejnou správu *in publicis* a správu státních financí *cameralia*. Vznikly tak tři základní složky státu, veřejná správa, správa státních

⁴⁶ TAPIÉ, V., *Marie Terezie a Evropa: od baroka k osvícenství*, Praha, 1997, s. 112.

⁴⁷ HERRE, s. 75 – 76.

⁴⁸ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 81 – 84.

⁴⁹ URFUS, s. 95.

⁵⁰ BĚLINA, P., KAŠE, J., KUČERA, J., *České země v evropských dějinách, Díl třetí, 1756 – 1918*, Praha; Litomyšl, 2006, s. 59.

⁵¹ TAPIÉ, s. 209.

⁵² HERRE, s. 80 – 81.

financí a soudnictví.⁵³ Nad Direktoriem stála *Konference in internis*, kterou řídila sama panovnice. Tato Konference měla rozhodující slovo při schvalování zákonů navržených Direktoriem.⁵⁴ Marie Terezie podřídila finanční a politické záležitosti ústřední správě ve Vídni a to vedlo k postupné centralizaci celé státní správy do Vídně podle vzoru pruského panovníka Fridricha II.⁵⁵ Roku 1749 byly i na poli zemské správy provedeny změny, vznikl ústřední zemský orgán reprezentace a komora, jenž rovněž spojil finanční a státní správu.⁵⁶ Panovnice z podnětu Haugwitze zřídila dále pro dědičné země Korutany a Kraňsko nový úřad *Kamerální obchodní a politickou reprezentaci*, který měl za úkol stanovovat, vymáhat a spravovat daně a zemským stavům povolovat pro svou samosprávu pouze tolik prostředků, kolik na správu potřebovali. Tomuto úřadu podléhaly nižší úřady na úrovni krajů, které měly dohlížet na ochranu práv rolníků vůči stavům při vybírání daní a výkonu práva, a nadřazen této instituci byl centrální úřad ve Vídni. Marie Terezie tímto posílila svoji moc na úkor stavů, což se šlechtě v Korutanech a Kraňsku nezamlouvalo a stavěly se proti zaváděným reformám. Marie Terezie proto vyhlásila ve všech zemích *kontribuci iure regio*, což znamenalo z panovnické moci zrušení nároků zemského sněmu a předání správy daní státnímu úřadu. Tento systém byl postupně zaváděn ve všech zemích habsburské monarchie, výjimku tvořily Uhry, Nizozemí a Lombardie, které si zachovaly svoji vlastní správu.⁵⁷ Z tohoto důvodu nemohla Marie Terezie uplatnit své reformní snahy v Uhrách tak razantně jako v českých zemích.⁵⁸ Vybírání daní měly nyní na starost nové zemské státní úřady, tzv. *deputace*, které podléhaly Marii Terezii. Tradiční zemské úřady, které spravovala šlechta, zůstaly spojené s konkrétní osobou svého správce.⁵⁹

Významným krokem ve státních reformách bylo roku 1751 vytvoření akademie nazývané *Theresianum*. Tato nově vzniklá akademie poskytovala právnické vzdělání pro státní úředníky.⁶⁰ Do státní správy byli dosazováni právnický vzdělání

⁵³ URFUS, s. 97.

⁵⁴ HERRE, s. 80 – 81.

⁵⁵ FRAIS, s. 52 – 53.

⁵⁶ URFUS, s. 98.

⁵⁷ HERRE, s. 76 – 80.

⁵⁸ BĚLINA, *Česká města*, s. 44 - 45.

⁵⁹ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 30.

⁶⁰ FRAIS, s. 53.

úředníci především z méně privilegovaných vrstev.⁶¹ V rámci vnitřních reforem byly země rozděleny na kraje, v jejichž čele stáli hejtmani. Od roku 1751 byl do každého krajského úřadu dosazen pouze jeden hejtman pocházející z řad právnicky vzdělaných osob a jmenovaný Marií Terezií. V minulých letech byli dosazováni dva hejtmani, jeden ze stavu panského a druhý ze stavu rytířského.⁶² Hejtman byl placený státem a měl stále sídlo v hlavním městě kraje.⁶³ Hlavním úkolem krajských úřadů bylo dohlížet na plnění pokynů a předpisů ústřední moci. Sama panovnice posílala hejtmanům seznamy příkazů a dohlížela na jejich plnění. Krajské úřady měly za úkol dohlížet na kláštery a farní úřady, vyřizovat stížnosti poddaných a posílat o své činnosti pravidelné zprávy nadřízeným zemským i ústředním orgánům. Ve Vídni se pak tyto zprávy projednávaly a předkládaly Marii Terezii, která je poté se svými připomínkami a pokyny vrátila zpět úřadům k provedení. Další změny v oblasti státní administrativy byly provedeny ve správě krajů, královských i poddanských měst a vesnic.⁶⁴ Nejnižšími orgány ve státní správě se staly kanceláře jednotlivých panství, tzv. *dominií*⁶⁵ a v královských městech byly zřízeny městské rady a magistráty, v jejichž čele stáli purkmistři.⁶⁶

Stavovským úřadům zůstala v moci pouze justiční správa.⁶⁷ Správními reformami byla oddělena od administrativy justice. Roku 1749 vznikl pro soudnictví nový ústřední orgán *Nejvyšší soudní úřad (Oberste Justitzstelle)*.⁶⁸ Při reorganizaci státní správy došlo k zavedení jednotné právní soustavy.⁶⁹ Roku 1752 byl vydán občanský zákoník *Codex Theresiana*, který zaručoval rovnost všech lidí před zákonem a částečně odebral pravomoci církevním soudům. Roku 1753 byl vydán trestní zákoník *Nemesis Theresiana*, který stále připouštěl některé středověké způsoby trestání, například mučení, bičování nebo upalování. Za nejzávažnější zločiny byly považovány a trestány čarodějnictví a náboženské přestupky.⁷⁰ Reforma soudnictví pokračovala i v dalších letech. Roku 1769 byl vydán první rakouský trestní zákoník *Constitutio criminalis*

⁶¹ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 30.

⁶² JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 83.

⁶³ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české.*, s. 30.

⁶⁴ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 83 - 123.

⁶⁵ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 30.

⁶⁶ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 83 – 84.

⁶⁷ HERRE, s. 80.

⁶⁸ TAPIÉ, s. 113.

⁶⁹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 122.

⁷⁰ FRAIS, s. 54.

Theresiana, který odebral stavovským úřadům soudní pravomoci, v první řadě hrdelní soudy. Dále bylo zrušeno útrpné právo a trest smrti.⁷¹ Až roku 1776 bylo vydáno Marií Terezií nařízení o úplném zrušení mučení.⁷²

Od roku 1760 docházelo k zavádění dalších reforem ve státní správě. Haugwitzův ústřední úřad Direktorium kritizoval kancléř kníže Václav Antonín Kounic, neboť si podle něho přisvojoval příliš mnoho pravomocí. Kounic navrhoval Marii Terezii vytvoření státní rady jako nového nejvyššího řídicího orgánu pro vnitřní správu rakouských a českých zemí.⁷³ Tuto radu ustanovila Marie Terezie roku 1760⁷⁴ a jejími členy se stali kníže Kounic s hrabětem Haugwitzem. Direktorium bylo roku 1761 nahrazeno nejvyšším politickým správním úřadem *Spojenou česko-rakouskou dvorní kancelář*, který měl na starost vnitřní správu zemí. Této instanci byly podřízeny správní úřady pro jednotlivé korunní země, tzv. *gubernia*. Představitelé gubernií byli jmenováni přímo Marií Terezií.⁷⁵ Dalšími nově vzniklými ústředními orgány byly *Dvorní komora* pro finanční správu a *Dvorní účetní komora*, která byla nejvyšším kontrolním úřadem.⁷⁶ Marie Terezie omezila správními reformami výrazně vliv stavovské moci a posílila tak svoji pozici. Postupně panovnice převzala celou vládní moc do svých rukou a mohla tak krok za krokem uskutečňovat své další politické a hospodářské plány.⁷⁷

⁷¹ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 11 – 12.

⁷² JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 83.

⁷³ FRAIS, s. 72.

⁷⁴ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české II*, s. 30.

⁷⁵ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 105.

⁷⁶ FRAIS, s. 72.

⁷⁷ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 83 – 84.

4. HOSPODÁŘSKÉ REFORMY

Předpokladem pro vznik hospodářských reforem se stalo zavedení reforem správních, bez kterých by Marie Terezie nemohla změny v oblasti hospodářství realizovat.⁷⁸ Vzorem pro vznik hospodářských reforem se stal merkantilistický systém.⁷⁹ Merkantilistické myšlenky spočívaly v rozvoji výroby a obchodu, které by zajistily dostatek financí do státní komory, proto bývá někdy označován také jako *kameralismus*. Získané finance měly zůstat v zemi a měly se vydávat na státní potřeby.⁸⁰ I při zavádění hospodářských reforem měla Marie Terezie svého nejdůležitějšího rádce, finančně jí pomáhal její manžel František Štěpán Lotrinský, který byl skvělým ekonomem a podnikatelem. Jednotlivé reformy v oblasti hospodářství byly Marií Terezií zaváděny výhradně v rakouských a českých zemích. Důvodem vyloučení Uher z hospodářských reforem bylo to, že Uhry měli svoji správní samostatnost a panovnice od uherské šlechty dostávala daleko méně daní než z rakouských a českých zemí.⁸¹ Díky tomu přetrvával v Uhrách v 18. století zastaralý agrární systém a feudalismus.⁸²

V rámci hospodářských reforem byly zakládány v habsburské monarchii manufaktury, jež byly předobrazy továren. Budování manufaktur vycházelo z hospodářské politiky Rakouska, kterou začali prosazovat v první polovině 17. století národohospodáři, jejichž cílem bylo zvýšit export zboží a následně snížit jeho import.⁸³ V manufakturách se muselo co nejvíce vyrábět a vyvážet, ale dovoz se zvyšováním cel co nejvíce omezoval, neboť cílem byla vysoce aktivní obchodní bilance.⁸⁴ Manufaktury byly zakládány ve Vídni a jejím okolí, v Dolním Rakousku a rovněž v českých zemích. Největší rozvoj zaznamenaly manufaktury textilní, jež se nacházely v Rakousku a především v Čechách.⁸⁵ V plátenických a tkalcovských manufakturách převládal v méně úrodných oblastech českých zemích zastaralý faktorský systém, ve kterém podnikatel dodával předákům a tkalcům surovinu k domácímu zpracování a platil je za vykonanou práci.

⁷⁸ HERRE, s. 94.

⁷⁹ FRAIS, s. 56.

⁸⁰ HERRE, s. 90 – 91.

⁸¹ HERRE, s. 90 – 94.

⁸² URFUS, s. 100.

⁸³ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 109 - 113.

⁸⁴ HERRE, s. 91.

⁸⁵ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 109 - 113.

V soukenictví byla naopak uplatňována koncentrovaná výroba, která položila základy pro rozvoj nezemědělské výroby ve větších českých městech, například v Liberci, Jihlavě a Brně. V Čechách se rozvinula výroba porcelánu, vzrostla rovněž výroba papíru a chemikálií, jež s textilní výrobou úzce souvisely.⁸⁶ Roku 1760 začaly vznikat dílny na potiskování bavlněných látek, tzv. *kartounky*.⁸⁷ Dále se v Čechách rozvíjelo železářství i těžba a zpracování polodrahokamů, zejména českých granátů.⁸⁸ Velký rozvoj zaznamenala v monarchii výroba zbraní, hlavně výroba pušek, které byly potřebné pro válečné účely. Roku 1768 byla založena manufaktura na výrobu pušek například v Malešově u Kutné Hory. Vzrostla rovněž výroba skla, nejvýznamnější sklárny se nacházely na Šumavě a velký zájem byl v zahraničí zejména o český křišťál, broušené a ryté sklo. Dále se zvyšovala hutní výroba a zakládaly se doly pro těžbu uhlí,⁸⁹ modernizovány byly například doly ve Štýrsku a Sedmíhradsku.⁹⁰ Rozvíjela se také těžba stříbra, panovnice vydávala v habsburských zemích nařízení pátrat po nových nalezištích a za objevení nových míst slibovala odměnu v podobě desítek dukátů. Do manufaktur byli najímáni odborníci ze zahraničí, čímž se úroveň řemeslné výroby podstatně zvýšila. Tito odborníci získávali výhody v podobě starobního důchodu pro ně i jejich rodiny nebo mimořádné prémie za výuku každého odborníka z řad domácího obyvatelstva. Jednotliví podnikatelé dostávali od státu zadarmo pozemky, aby mohli zřizovat nové manufaktury.⁹¹ Marie Terezie se starala o výrobu v manufakturách, pročetla zprávy svých inspektorů, osobně kontrolovala účty a projevovala zájem o zaměstnance. Postarala se o to, aby dělníci bydleli v ubytovnách v přijatelnějších lidských podmínkách, a zařídila, aby jim byl zajištěn v případě pomoci lékař. Sám královnin manžel dotoval ze svých financí průmyslové a obchodní podniky a provozoval manufaktury.⁹²

Tereziánský centralizační systém byl uplatněn rovněž v hospodářství. Pro tuto funkci zřídila Marie Terezie roku 1746 nový úřad *Univerzální obchodní direktorium*, který se stal hospodářskou radou státu a byl panovnici podřízen.⁹³ Roku 1767 byl

⁸⁶ BĚLINA, *Dějiny země Koruny české*, s. 34 – 36.

⁸⁷ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 110 – 112.

⁸⁸ TAPIÉ, s. 220.

⁸⁹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 100 – 112.

⁹⁰ FRAIS, s. 60.

⁹¹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 110 – 113.

⁹² HERRE, s. 91 - 96.

⁹³ FRAIS, s. 57 - 59.

vytvořen pro české a rakouské země nový ústřední úřad *Státní hospodářská deputace*, který spolupracoval až do roku 1773 s Dvorskou kanceláří. Patentem z roku 1750, jenž stanovil pravidla pro tkalcovskou výrobu a obchod, byla povolena také domácí tkalcovská výroba, která umožnila získat zemědělským rodinám menší přivýdělek v době, kdy se nepracovalo na polích. Patentem "*stran příže a plátna v Království českém*" byl zaveden jednotný živnostenský řád v českých zemích. Za svobodné živnosti bylo zaváděnými hospodářskými reformami ustanoveno například soukenictví, bavlnářství a punčochářství.⁹⁴ V rozvoji podnikání však působily problémy městské řemeslnické cechy, které řídily a kontrolovaly veškerou řemeslnou výrobu. Marie Terezie nezrušila cechy úplně, pouze zakázala zřizování nových a krok za krokem omezovala pravomoci dosavadních, cechy již nesměly například nadále omezovat počet dílen a pracovníků. Roku 1751 pak byly cechy Obchodním direktoriem zrušeny úplně.⁹⁵ Stát nyní spravoval celé hospodářství, plánoval veškerou výrobu, dohlížel a řídil odbyt výrobků.⁹⁶

Důležitou změnou bylo roku 1747 zrušení cel mezi Čechami a Moravou a roku 1751 byl vydán nový celní řád a sazebník pro Království české.⁹⁷ Roku 1766 byl v rámci ekonomických reforem Marií Terezií vydán pro dědičné země jednotný *Mýtní a celní řád*. Cla byla mezi západními zeměmi a východními Uhry zvýšena a byl zaveden zákaz dovozu. Marie Terezie osvobodila od placení cel některá města, například přístav Terst, v jehož centru byla vybudována obchodní čtvrť nazývaná *Borgo Theresiano*.⁹⁸ V souvislosti s celní reformou byla roku 1750 provedena měnová reforma, jejímž cílem bylo potlačit výskyt cizích a znehodnocených mincí, které byly v důsledku válek v dědičných zemích v oběhu.⁹⁹ V habsburské monarchii byla sjednocena měna, dosud v jednotlivých dědičných zemích byly totiž platebními prostředky různé druhy mincí. V mincovnách se začaly razit nové stříbrné mince nazývané *tereziánské tolary*.¹⁰⁰ Na rubu tereziánských tolarů byl vyobrazen orel bez žezla, říšského jablka a meče, který byl symbolem pro vznik

⁹⁴ Tamtéž, s. 50 – 52.

⁹⁵ FRAIS, s. 58.

⁹⁶ HERRE, s. 91 – 97.

⁹⁷ BĚLINA, *Česká města*, s. 49.

⁹⁸ HERRE, s. 91 – 97.

⁹⁹ BĚLINA, *Česká města*, s. 49 - 50.

¹⁰⁰ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 112.

průmyslového státu.¹⁰¹ Roku 1760 byly uvedeny v platnost kreditní měděné mince, které se razily bez přidání zlata či stříbra a jejichž hodnota se odvozovala od kreditu státu. Vrcholem měnové reformy bylo roku 1762 vydání prvních papírových bankovek, tzv. *bankocetlí*. Dále byly sjednoceny v monarchii míry a váhy.¹⁰²

Roku 1748 byl úředníky dokončen první soupis poddanské půdy, tzv. *tereziánský katastr*, jenž byl revidován v roce 1757 a stal se východiskem hospodářské reformy.¹⁰³ Tereziánský katastr byl proveden nejprve v Lombardii, poté v ostatních zemích habsburské monarchie.¹⁰⁴ Úředníci se však dali často podplatit, aby uvedli nižší výměry panské půdy a jejich výnosů. Zemědělská půda byla rozdělena na poddanskou, tzv. *rustikál* a panskou, tzv. *dominikál* patřící šlechtě, církvi a městům, kteří však odváděli mnohem nižší daně. Z tohoto důvodu stanovil hrabě Haugwitz pro všechny pozemky pevnou sazbu daní podle výměry půdy a průměrných výnosů. Roku 1754 bylo provedeno vrchností první sčítání lidu, které mělo podat přesný obraz o počtu obyvatel žijících v habsburské monarchii. Výsledky sčítání byly falšovány, neboť panstvo chtělo snížit počet pracovních sil odváděných do armády. Proto Marie Terezie vydala roku 1770 *Patent o provedení soupisu duší, dobytka, a číslování domů*, který opětovnému falšování výsledků při sčítání zabránil, a sčítáním byly nyní pověřeny namísto šlechty správní a vojenské úřady.¹⁰⁵ Aby se zvýšila zemědělská produkce pro narůstající počet obyvatel, začala uskutečňovat Marie Terezie tzv. osidlovací politiku. Marie Terezie si pro zalidňování území najímala zejména hospodářsky zkušené a zdatné říšské Němce katolického vyznání. Emigrantská rodina obdržela od státu osídlenecké pasy a peníze na cestu, na místě dostala rodina kus neobdělané půdy, dobytek, nářadí, dále dům a peníze, které měla postupně splácet. Státem byla stanovena pravidla pro architektonický vzhled a uspořádání budov v kolonistických vesnicích. Nejvíce obyvatelstva v habsburských zemích se živilo zemědělstvím, proto Marie Terezie chtěla zlepšit zemědělskou výrobu a učinila několik opatření, která by vedla ke zlepšení situace poddaných rolníků.

¹⁰¹ HERRE, s. 97.

¹⁰² VONDRA, s. 82.

¹⁰³ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 30.

¹⁰⁴ HERRE, s. 198.

¹⁰⁵ FRAIS, s. 73.

Marie Terezie ustanovila, že mladí lidé už nemuseli žádat o povolení k sňatku a rolníci nesměli být násilně nuceni do roboty.¹⁰⁶

Od počátku čtyřicátých let 18. století docházelo v rakouských a především českých zemích k povstání rolníků. Situaci poddaných ještě zhoršily špatná zemědělská produkce a hladomor. V českých a moravských městech a vesnicích sílily v 70. letech vzpoury rolníků hlavně proti robotám, kterou byli povinni své vrchnosti každý den vykonávat. Na panské půdě pracovali sedláci tvrdě pět dní v týdnu, v době žní dokonce celý týden a měli tak málo času na obdělávání svých vlastních polí. Marie Terezie začala připravovat v době sílících nepokojů na venkově proti robotám urbaniální reformu, která měla za úkol upravit robotu a povznést zaostalé zemědělství.¹⁰⁷ Roku 1771 byl vydán první *Robotní patent* pouze pro Slezsko a v Čechách byla ustanovena urbaniální komise, jež upravovala povinnosti poddaných k vrchnosti. Další nejrozsáhlejší rolnická povstání v českých zemích si však následně roku 1775 vynutila vydání *Robotního patentu* pro Čechy a Moravu.¹⁰⁸ V tomto patentu byl stanoven maximální rozsah roboty na tři dny v týdnu.¹⁰⁹ Robotní patent dělil sedláky do jedenácti tříd podle výše kontribucí a velikosti hospodářství. Stanovenou jednotkou pro výměr daně a roboty byl tzv. "osedlý". Zlepšit poměry poddaných měla rovněž pozemková reforma na státních komorních panstvích, kterou provedl dvorní rada František Antonín Raab, proto se reforma nazývala jako *raabizace*. Roku 1775 rozparceloval Raab vrchnostenskou půdu ve Ždírci a Žacléři a rozdělil ji mezi rolníky. Rolníci nebyli zavázáni robotou vůči vrchnosti, ale odváděli jí z výnosu půdy nájemné formou peněz a naturálií. Marie Terezie robotu pouze omezila, sice uvažovala také o úplném zrušení nevolnictví, ale čeští stavové se stavěli proti tomuto požadavku. Povstání rolníků požadující zrušení nevolnictví tak pokračovala i v dalších letech.¹¹⁰

¹⁰⁶ HERRE, s. 100.

¹⁰⁷ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 137 – 148.

¹⁰⁸ BĚLINA, *České země*, s. 60 - 61.

¹⁰⁹ FRAIS, s. 60 - 61.

¹¹⁰ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 145 – 148.

5. VOJENSKÉ REFORMY

Reformy v oblasti hospodářství vytvořily předpoklady pro zavedení reforem vojenských.¹¹¹ Nové finanční prostředky, které Marie Terezie získala z daní, jí umožnily vybudovat bojeschopnou armádu. Habsburská armáda byla doposud financována z vojenských daní, jež musely být schválené sněmy v jednotlivých zemích monarchie. Marie Terezie považovala za nutné, aby byla nejenom správa financí ale také vojenská správa převedena do pravomoci státu. Šlechta tak byla zbavena povinnosti se starat o veškeré vojenské záležitosti. Při reformě vojska se staly vzorem pro panovnici Prusko a Francie.¹¹² Reorganizací armády pověřila panovnice roku 1748 polního maršálka hraběte Leopolda Josefa Dauna, který proslul jako velice schopný vojevůdce ve válkách o rakouské dědictví.¹¹³ Marie Terezie považovala Dauna za skvělého vojáka i za vynikajícího teoretika válečnictví¹¹⁴ a jmenovala ho předsedou Dvorní válečné rady. Daun rozčlenil vojenskou správu na obor čistě vojenský, na vrchní a válečné soudnictví a vojenské hospodářství.¹¹⁵

Roku 1749 Daun zavedl první a pro všechny závazné služební předpisy. Doposud měly jednotlivé pluky své majitele, kteří své jednotky financovali ze svých prostředků,¹¹⁶ a sami majitelé pluků rozhodovali o tom, jak budou jejich vojáci vyzbrojeni, vybaveni a jak budou cvičit. V nařízení byl ustanoven pevný počet příslušníků útvaru a organizační struktura. Dále předpisy určovaly výzbroj od šavlí po děla, stanovily společný způsob výcviku a zavedly jednotné uniformy.¹¹⁷ Pro služební oděv důstojníků nebyla v minulých letech stanovena žádná pravidla. Nyní pro všechny vojáky byla určena jednotná uniforma, která se skládala z kabátu, kalhot a vesty bílé barvy. Uniforma důstojníků byla tvořena pouze z lepší látky a byla zdobena prýmkami.¹¹⁸ Vojenská správa byla postupně centralizována, každý voják byl řízen z jednoho velitelského stanoviště. Všeobecná branná povinnost neexistovala. Vojenskou brannou povinností museli vykonávat zejména

¹¹¹ BĚLINA, *Česká města*, s. 45.

¹¹² Tamtéž, s. 84 – 87.

¹¹³ FRAIS, s. 54.

¹¹⁴ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 85.

¹¹⁵ FRAIS, s. 72.

¹¹⁶ HERRE, s. 86.

¹¹⁷ FRAIS, s. 54 – 55.

¹¹⁸ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 62 – 85.

mladí rolníci a nádeníci, kteří však měli možnost se z vojenské služby vyplatit, oproti tomu úředníci a měšťané byli vojenské službě zproštěni.¹¹⁹ Voják sloužil do čtyřiceti nebo padesáti let a po propuštění z vojenské služby dostali vysloužilí vojáci penzi, nebo měli právo na zvláštní péči v invalidovnách. Podle Daunových reformních plánů byly vypracovány také nové způsoby výcviku. Stav výcviku prověřovala každý rok různá polní cvičení a manévry, která kontrolovala nejen kvalitu výcviku ale i stav zásobování a stravování vojsk. Marie Terezie projevovala velký osobní zájem o armádu, zúčastňovala se vojenských cvičení, podnikala do vojsk inspekce a udělovala vyznamenání svým důstojníkům. Sama panovnice obdarovávala často vojáky finančními odměnami a starala se také o válečné invalidy, pro které nechala zřizovat invalidovny v Pešti, ve Vídni nebo v Praze. Pozornost panovnice se rovněž soustřeďovala na to, aby vojsko dostávalo pravidelně stravu, mělo se tak předejít násilnému vymáhání jídla vojáků na obyvatelstvu či drancování.¹²⁰ Právem byla Marie Terezie označována jako „*mater castrorum*“, matka táborů, spíše opatrovatelka než velitelka. Vojenská správa dostávala nyní od stavů vyšší část daní po delší dobu, což jí umožnilo stanovit vojenský rozpočet.¹²¹ Ten nahradil dosavadní systém, kdy stavy jednotlivých zemí přispívaly na válečné kampaně.¹²² Od této doby byly náklady na udržování armády hrazeny ze státní pokladny. Naturální dávky na stravu vojska byly zrušeny, výjimku tvořily náklady na ubytování. Do státní pokladny však nepřicházel dostatek financí na to, aby pokryl všechny závazky, jež převzal. Největší problémy spočívaly v naverbování vojska,¹²³ na které šlechta ztratila svůj dosavadní vliv. V rámci vojenských reforem docházelo ke změně způsobu získávání vojáků. Vojáci již nebyli najímáni „verbováním“, ale bylo zavedeno „rekrutování“.¹²⁴ Pro každou korunní zemi byl předepsán podle pruského kantonálního systému pevný počet rekrutů, které má země postavit. Každá dědičná země tak byla povinna dodat armádě určitý počet rekrutů. Například v českých zemích připadal jeden voják na 150 domů. Roku 1754 bylo dále ustanoveno, že počet rekrutů má být odvozen od množství obyvatel žijících

¹¹⁹ HERRE, s. 85 - 86.

¹²⁰ Tamtéž, s. 62 – 85.

¹²¹ HEERE, s. 84 – 87.

¹²² JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 84 - 85.

¹²³ HEERE, s. 84 – 85.

¹²⁴ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 84.

v jednotlivých zemích monarchie. Způsob verbování a rekrutování vedl k tomu, že do armády přicházeli vojáci, kteří vůbec neměli chuť bojovat.¹²⁵ Vojenská morálka se zlepšovala tím, že důstojníci i mužstvo dostávali pravidelný žold.¹²⁶ Kromě vyšších platů umožnila Marie Terezie důstojníkům přístup ke dvoru a začala je povyšovat do šlechtického stavu. Roku 1751 byla na Daunův návrh zřízena *Vojenská akademie* v Novém Městě Vídně. Na této akademii získávali budoucí důstojníci vědomosti z oblasti strategie a pravidel ve vojenství. Ve Vídni byla dále vytvořena kadetní škola, jež byla přípravou pro chlapce ze šlechtických rodin pro následné studium na Vojenské akademii.¹²⁷ Do čela těchto dvou škol byl panovnící povolán Daun. Hlavní důraz se kladl ve vojenských školách na morální výchovu, na výcvik v boji muži proti muži, na střelbu a jízdu na koni. Marie Terezie věnovala také velkou pozornost rozšiřování a zdokonalování dělostřelectva¹²⁸ a nechala zřizovat vojenské odborné školy pro dělostřelce. Kníže Václav z Lichtenštejna založil první dělostřeleckou školu v Rudolfově u Českých Budějovic a tím došlo ke zvyšování technické úrovně rakouského dělostřelectva. Do této doby byli jako dělostřelci najímáni řemeslníci.¹²⁹ K obraně tzv. Vojenské hranice, která byla spravována vojenskými úřady, využívala panovnice pohraniční jednotky, jež byly tvořeny ozbrojenými rolníky. Poté, co opadlo nebezpečí, nasazovala pravidelně Marie Terezie tyto jednotky i na jiných bojištích, její armáda se tímto rozrostla o větší počet nasazených vojáků. Vrchním velitelem již nebyl římskoněmecký císař, ale stala se jím panovnice.¹³⁰ Od roku 1766 po Daunově smrti pokračoval ve vojenských reformách maršál Lacy, jenž chtěl vytvořit armádu sloužící k obraně monarchie při co nejnižších nákladech. Lacy modernizoval dělostřelectvo a navrhl účinnější systém vojenských odvodů. Do armády bylo nyní verbováno více vojáků, kteří se po absolvování výcviku vraceli zpět do civilního života a do armády byli povoláni až v době války.¹³¹

¹²⁵ HERRE, s. 85.

¹²⁶ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 84 - 85.

¹²⁷ FRAIS, s. 56.

¹²⁸ HERRE, s. 85 - 88.

¹²⁹ FRAIS, s. 56.

¹³⁰ HERRE, s. 89 - 90.

¹³¹ FRAIS, s. 72 - 73.

6. ŠKOLSKÉ REFORMY

Pro reorganizaci školství nechala Marie Terezie roku 1759 zřídit jako ústřední orgán speciální dvorskou studijní komisi ve Vídni, do jehož čela povolala Karla Antona von Martiniho.¹³² Marie Terezie ustanovila pro všechny zemské vlády školské komise, jež měly za úkol dohlížet na dodržování školských zásad po habsburské monarchii. Panovnice uplatnila také ve školství centralistický systém.¹³³ Reforma školství se naplno rozvinula na přelomu 60. a 70. let v 18. století, kdy pasovský biskup Leopold Ernst hrabě z Firmiana vypracoval pro Marii Terezii návrh na reorganizaci obecných státních škol. Panovnice tento návrh schválila a předložila kancléři R. Chotkovi, který měl za úkol podat zprávu o stavu obecného školství v habsburské monarchii. V reorganizaci státního školství bránili jezuité, kteří měli dosud největší podíl na školství, byla to církev, která ovládala veškeré školství a vzdělání v monarchii. Roku 1770 vydala Marie Terezie zákon, který chápal “školství je a pro vždy bude věcí politickou”. Roku 1773 byl zrušen papežem Klimentem XIV. jezuitský řád, který byl nahrazen řádem piaristů vyučujících na školách. Jezuitské školství převzal do své pravomoci stát a největší podíl na obecných, středních i vysokých školách připadal světským učitelům,¹³⁴ kteří měli za úkol zajišťovat hospodářské potřeby pro školy a starat se o školní docházky.¹³⁵

Nejprve začala panovnice s reformami na univerzitách. Pro reorganizaci univerzit se stal poradcem Marie Terezie její osobní lékař Gerard van Swieten, který začal provádět změny na lékařské univerzitě ve Vídni, kde odstranil zastaralé cechy a reformoval studijní plán a zkouškový řád.¹³⁶ Na univerzitě byly pro zlepšení kvality výuky zavedeny pravidelné přednášky, teoretické přednášky v učebnách byly poté ještě doplňovány praktickým vyučováním na skutečných případech v nemocnicích a klinikách. Swieten povolával ze zahraničí proslulé profesory, nechal vybudovat pro medicínské studium chybějící katedry, chemické laboratoře, nové pitevny, nemocnice a kliniky. Reformy se netýkaly pouze vídeňské lékařské fakulty ale i ostatních fakult, teologické, filozofické a především

¹³² HERRE, s. 112.

¹³³ TAPIÉ, s. 279 – 280.

¹³⁴ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 119.

¹³⁵ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 15 – 31.

¹³⁶ HERRE, s. 109 – 110.

právnícké. Ohled byl brán na výchovu a vzdělání budoucích státních úředníků.¹³⁷ Pro tuto funkci založila Marie Terezie novou akademii *Institutum Theresianum*, ve které úředníci získali souhrnné právnícké vzdělání.¹³⁸ Filozofické fakulty měly funkci pouhých přípravek pro studium na ostatních fakultách a měly za úkol poskytnout ve dvouletém studiu budoucím lékařům, právníkům a klerikům vyšší obecné vzdělání. Školské reformy byly prováděny i v Uhrách, na trnavské univerzitě byla zřízena lékařská fakulta a vznikla odborná zemědělská škola v Senci. Marie Terezie směřovala svoji pozornost na rakouské zástupce v zahraničí, kteří jí měli za úkol posílat jednou za šest měsíců zprávy o opatřeních, která byla v zemích, kde působili, podnikána ke zlepšení situace v školství. Roku 1772 povolala Marie Terezie do Vídně Johanna Ignaze Felbigera, pruského reformátora školství, který navázal ve svých učitelských názorech na myšlenky pedagoga J. A. Komenského. Felbiger byl panovnící pověřen reorganizací veškerého školství v monarchii.¹³⁹ V Zaháni stanovil Felbiger tzv. *zaháňskou vyučovací metodu (Sagener Lehrart)*, která spočívala ve skupinovém vyučování v podobě přednášek. Ustanovil pro žáky přesně daný rozvrh hodin výuky, vypracoval pracovní řád školy a vydal zde také příkaz pro tvorbu nových učebnic a dalších studijních materiálů, které rovněž zlepšily kvalitu výuky.¹⁴⁰ Roku 1772 bylo zřízeno *Nakladatelství německého školského ústavu*, které vydávalo učebnice v němčině, češtině, polštině a v dalších jazycích, kterými se mluvilo v monarchii. Děti z chudých rodin dostávaly od nakladatelství učebnice zdarma.¹⁴¹ Roku 1774 byl Felbigerem vypracován *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařsko-královských dědičných zemích*, který předepisoval všeobecnou povinnou školní docházku pro všechny děti od šesti do dvanácti let. V každém hlavním městě českých a rakouských zemí byla po zavedení povinné školní docházky zřízena školská komise, která podléhala ústřední komisi ve Vídni vedenou samotným Felbigerem. V Čechách byl pověřen řízením obecného školství vrchní zemský inspektor F. Kindermann.¹⁴² Všeobecný

¹³⁷ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 – 124.

¹³⁸ FRAIS, s. 53.

¹³⁹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 – 124

¹⁴⁰ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 19 – 31.

¹⁴¹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 – 124.

¹⁴² BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 46.

školní řád stanovil závazně vzdělávací povinnost a byl založen na principu vychovávání dětí podle jejich příslušnosti k určitému stavu.¹⁴³

Základ školství tvořily nejnižší obecné školy, tzv. *triviální (Trivialschule)* zakládáné na venkově, na farách a v menších městech, ve kterých se děti naučily základní znalosti jako číst, psát a počítat. Kromě výuky náboženství se naučily základy hospodářství, průmyslu a ručních prací, tzv. *trivium*. Ve všech městech pak byly budovány *hlavní školy (Hauptschule)*, které byly přípravou pro další studium na středních, zemědělských nebo uměleckých školách. Učitelé na hlavních školách vyučovali základy němčiny, dějepisu, geometrie, zeměpisu, přírodovědy a domácích prací. V zemských hlavních městech vznikaly *normální školy*, tzv. *vzorové čtyřtřídní*, které byly určeny pro odborné vysokoškolské vzdělávání učitelů.¹⁴⁴ Na normální škole dohlížel na chod školy ředitel spolu s učitelem náboženství, na hlavních školách působil pouze ředitel a na triviálních školách zastával funkci dozorce farář. Zemskou komisí byl v rámci školských reforem ustanoven v Čechách vrchním dozorcem okresní děkan, který měl na starosti určitý počet škol a zodpovídal se jednou ročně svému nadřízenému krajskému úřadu. Na venkovské školy v Čechách, které byly rozděleny do 72 okresů, dohlížel vrchní školní dozorce F. Kindermann. V rámci školských reforem docházelo k reorganizaci gymnázií, kterou byl pověřen piarista Gratian Marx. Podle něj byl schválen roku 1775 *Návrh na zřízení gymnázií v c. a k. dědičných zemích*.¹⁴⁵ Gymnázia byla rozdělena do pěti tříd. Nejprve studenti absolvovali po úspěšném složení přijímacích zkoušek dvě třídy gramatikální, poté dvě třídy humanitní. Gymnázia připravovala studenty pro studium na univerzitách a profesori zde vyučovali všechny předměty mimo náboženství.¹⁴⁶

Reformy v oblasti školství probíhaly i na českých univerzitách, kde školství bylo ve špatném stavu. V Čechách byl Dvorským dekretem z roku 1777 významně snížen počet gymnázií. V souvislosti s odchodem jezuitů značně upadla olomoucká univerzita a byla přeměna jen na ekonomické lyceum.¹⁴⁷ Dále byly v Čechách zakládány různé typy středních odborných škol, v souvislosti s rozvíjející se hospodářskou výrobou to byly školy zejména textilní. Reorganizace

¹⁴³ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 19 – 31.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 19 – 31.

¹⁴⁵ HERRE, s. 229 – 230.

¹⁴⁶ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 19 – 31.

¹⁴⁷ BĚLINA, *Dějiny země Koruny české*, s. 45 – 46.

univerzit souvisela s rozvojem vědeckého výzkumu a přírodních věd, u studentů se rozvinul zájem o chemii či fyziku.¹⁴⁸ V Čechách byla založena *Soukromá učená společnost*, která doplňovala působení univerzit podle vzorů zahraničních vědeckých institucí v západní Evropě, roku 1784 tato společnost nesla název *Česká společnost nauk*. O rozvoji školství dvakrát ročně informovala tzv. *Pozvání k veřejným zkouškám normální školy v Praze*, která podávala informace například o seznamech učitelů a žáků nebo o programu zkoušek a probraném učivu.¹⁴⁹

Marie Terezie usilovala o vytvoření jednotného jazyka, kterým by se mluvilo na úřadech a ve školách, neboť šlechta hovořila francouzsky a obyvatelstvo v rakouských zemích mluvilo různými německými dialekty.¹⁵⁰ Roku 1774 byla rakouským státním radou Geblerem, jenž se nechal inspirovat po vzoru Ludvíka XIV., uzákoněna jako jednotný státní jazyk v monarchii němčina.¹⁵¹ Školská reforma začala postupně omezovat pravomoci církve. Církev se podle Marie Terezie měla podřídit potřebám státu, měla se soustředit pouze výuku náboženství a vykonávat bohoslužebné úkony.¹⁵² Církevní školy se proměnily ve státní, docházelo ke zrušení církevního soudnictví a mnohých klášterů, jejichž majetek pak posloužil jako finanční prostředek k provádění dalších reforem.¹⁵³ Dále bylo omezeno zakládání klášterů nových. Panovnice zakázala skládat řeholní slib mnichům mladším čtyřiceti let, stanovila farním úřadům poplatky za pohřby a zrušila klášterům právo poskytovat azyl. Panovnicí byly rovněž zrušeny některé církevní svátky.¹⁵⁴ Papež se již nesměl vměšovat do světských záležitostí a pravomocí panovnice.¹⁵⁵ Marie Terezie “zakázala například vizitace papežských legátů ve svých zemích.”¹⁵⁶ V rámci církevních reforem založila Marie Terezie tzv. státní mravnostní komisi, jež měla za úkol pátrat po ženách a mužích, kteří se prohřešili nevěrou, a tyto hříšníky pak panovnice tvrdě trestala. Marie Terezie nechala zřídit cenzurní komisi, která měla potlačovat všechny knihy a spisy odporující náboženství, v jejím nařízení bylo přesně stanoveno a určeno, co lidé

¹⁴⁸ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 – 124.

¹⁴⁹ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 15 – 31.

¹⁵⁰ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 116 – 117.

¹⁵¹ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 15 – 31.

¹⁵² HERRE, s. 199.

¹⁵³ FRAIS, s. 74 – 77.

¹⁵⁴ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 114 – 124.

¹⁵⁵ HERRE, s. 116.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 116.

směli a nesměli číst. Dále byla zakázána vědecká díla, která se neshodovala s církevním učením a neprospívala panovníci. Vzhledem k tomu, že Marie Terezie chtěla vládnout nábožensky jednotné říši, nechala protestanty vystěhovávat do jiných částí říše. Například evangelíci žijící ve Štýrsku a Korutanech byli přesazeni na jihovýchod říše, především do Sedmihradska.¹⁵⁷ Mohli však prodat svůj majetek a utržené peníze si vzít sebou.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 103 – 116.

¹⁵⁸ FRAIS, s. 61 - 62.

7. DŮSLEDKY REFOREM

Největší dopad na společenský život v českých zemích v 18. století měly reformy ekonomicko-sociální, neboť právě české země se staly místem pro vyzkoušení řady tereziánských reforem.¹⁵⁹ V Čechách byly hospodářskými reformami zavedenými Marií Terezií položeny základy pro vznik manufakturní výroby, především textilní.¹⁶⁰ V českých zemích se zásluhou vydání patentu "*stran příze a plátna v království Českém*", jenž vedl k zavedení jednotného živnostenského řádu, zlepšila tkalcovská výroba. Díky rozsáhlému pěstování lnu, zakládání předávkých škol a přádelen se v českých zemích stalo plátenictví nejrozšířenějším výrobním odvětvím po odtržení Slezska a české země se staly jeho největším vývozcem.¹⁶¹ „České země (včetně Slezska) se v tehdejší Evropě staly jednou z textilních velmocí.“¹⁶² Rozvojem domácí tkalcovské a manufakturní výroby se vytvořilo více pracovních příležitostí pro narůstající počet obyvatel. V poddanských městech českých zemí se začala prosazovat snadněji nejen necechovní výroba, ale rozvinula se i některá tradiční výrobní odvětví jako například krajkářství. Zásluhou rozšířenému pěstování lnu a povolení domácí tkalcovské výroby byly zavedeny v českých zemích vyšší formy obchodního podnikání. Roku 1753 byla založena *Obchodní společnost*, zřídily se průmyslové provozy i průmyslové inovace, například soukadla.¹⁶³ Hospodářské reformy Marie Terezie položily základy k industrializaci a rozvoji nezemědělské výroby velkých českých měst, například Liberce, Jihlavy či Brna, a vytvořily předpoklady pro počátky průmyslové revoluce, která byla spojována se zaváděním strojové výroby.¹⁶⁴ „Nerovnoměrné rozložení industrializace vedlo k vytváření průmyslových regionů, jež z valné části přetrvaly až do současnosti.“¹⁶⁵

Uvalením celního zákazu na řadu zahraničních výrobků se oživila železářská výroba. Odbyt železných výrobků z českých zemí se rozšířil díky připojení Haliče a Bukoviny.¹⁶⁶ Vyhlášení jednotného celního sazebníku pro rakouské a české

¹⁵⁹ BĚLINA, *Česká města*, s. 44.

¹⁶⁰ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 34.

¹⁶¹ BĚLINA, *Česká města*, s. 50 – 52.

¹⁶² VONDRA, s. 170.

¹⁶³ BĚLINA, *Česká města*, s. 63 – 65.

¹⁶⁴ BĚLINA, *Dějiny zemí Koruny české*, s. 36 – 37.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 37.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 39.

země vytvořilo předpoklady pro rozvoj vnitrostátního trhu.¹⁶⁷ Díky snížení vývozních cel rostl blahobyt občanů. Některá města, například jadranský přístav Terst, získala od Marie Terezie úplnou úlevu od cel, díky tomu se zvýšila ekonomická úroveň obyvatelstva a habsburská monarchie zaznamenala nárůst počtu obyvatel.¹⁶⁸ Nové celní uspořádání, které panovnice prosadila roku 1775, umožňovalo svobodné podnikání a volný obchod v habsburské monarchii a zásluhou toho se v jednotlivých zemích zvýšil obchod i manufakturní výroba.¹⁶⁹ Hospodářské reformy umožnily v českých městech růst počtu živnostníků a řemeslníků a rovněž objemu produkce jednotlivých výrobních odvětví.¹⁷⁰ Od roku 1775 se živnosti již nedělily na reálné, které byly spojeny s vlastněním nemovitosti, jako bylo například pivovarnictví, a na personální, jež byly spojeny s konkrétní osobou, jako byl například kat.¹⁷¹ Ekonomické reformní plány Marie Terezie vycházející z merkantilistického respektive kameralistického systému umožnily prosazovat poněkud liberálnější zásady v oblasti hospodářství, obchodu a podnikání.¹⁷² Tereziánské reformy provedené v oblasti hospodářství umožnily rovněž výrazný nárůst zemědělské i nezemědělské výroby a vzestup obchodu.¹⁷³ „Podpora manufaktur přinášela hromadnou výrobu s jejími příznivými ekonomickými výsledky a spornými sociálními následky.“¹⁷⁴ Vzestup výroby v českých zemích souvisel od poloviny 18. století až do roku 1792 se zvýšením počtu proletarizovaného obyvatelstva a tím vzrostl kapitalistický způsob výroby.¹⁷⁵ „Proces kapitalistické akumulace prohloubil proces sociální diferenciace.“¹⁷⁶ Ve městech se nezvyšoval počet měšťanů, nýbrž přistěhovalých dělníků. Velký rozvoj zaznamenala poddanská města, která se oproti královským městům vyznačovala tím, že netrpěla nouzí o pracovní sílu. V důsledku toho královská města začala využívat nucenou práci nejnižších vrstev obyvatel, například žebráků či trestanců, a začala se zaváděním prvních pracovních strojů.¹⁷⁷ Z nařízení Marie

¹⁶⁷ BĚLINA, *Česká města*, s. 54.

¹⁶⁸ FRAIS, s. 76.

¹⁶⁹ HERRE, s. 97.

¹⁷⁰ BĚLINA, *Česká města*, s. 88 – 89.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 50 - 52.

¹⁷² Tamtéž, s. 88.

¹⁷³ HERRE, s. 199.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 225.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 69.

¹⁷⁶ BĚLINA, *Česká města*, s. 90.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 90 - 93.

Terezie musely městské řemeslnické cechy omezit počet dílen a pracovníků a v důsledku toho začali majitelé manufaktur do práce najímat také děti a ženy, které byly za svoji práci méně finančně ohodnocené než muži. Práce žen a dětí nebyla tedy výjimkou.¹⁷⁸

Tereziánský katastr byl pro české země pokrokem, neboť umožnil spravedlivěji rozdělovat daně na poddané.¹⁷⁹ V důsledku zavedení tereziánského katastru byla všechna města rozdělena do pěti tříd podle ekonomického a kulturně politického významu, které se lišily výší daní.¹⁸⁰ Díky tomu, že byla hrabětem Haugwitzem pevně stanovena cena pozemků i částka pozemkové daně, se začala obdělávat rovněž půda dosud ležící ladem, rostly výnosy a začalo prosperovat hospodářství.¹⁸¹

Robotní patent přispěl ke značnému rozvoji v oblasti hospodářství a umožnil narůst zemědělské produkce. Zásluhou robotních změn narůstala od roku 1690 až do poloviny 18. století v českých zemích zemědělská výroba.¹⁸² Robotní patent přinesl značnou úlevu poddaným. Vydání robotního patentu Marií Terezií roku 1775 přineslo zlepšení v tom, že patent přesně vyměřoval velikost roboty pro jednotlivé třídy poddaných rozdělených podle výše jejich majetku. Velkou výhodou pro poddané bylo také odstranění povinnosti k „mimořádným“ robotám, které byly dosud pro ně značným zatížením. Robotním patentem nebyl pevně stanoven rozsah roboty. Výhodou pro rolníky bylo, že pokud byli dříve vázáni menší robotou k vrchnosti, než vyměřoval patent, nepřitížilo se jim, neboť mohli zůstat při staré robotě. Rozparcelování vrchnostenské půdy mezi sedláky, tzv. *raabizace* vedla rovněž ke zlepšení poměrů poddaných. Raabizace pozvedla hospodářskou i ekonomickou úroveň poddaných rolníků, kteří pak mohli lépe plnit povinnosti vůči státu, dále přispěla ke zvýšení počtu obyvatel a rovněž povznesla celkový stav zemědělství v habsburské monarchii.¹⁸³

Tereziánské reformy v oblasti školství umožnily vzrůst vzdělanosti obyvatelstva, vědeckého bádání a povznesly úroveň univerzitního vzdělání

¹⁷⁸ FRAIS, s. 58.

¹⁷⁹ KROFTA, K., *Dějiny selského stavu (Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě)*, Praha, 1949, s. 298.

¹⁸⁰ BĚLINA, *Česká města*, s. 61.

¹⁸¹ HERRE, s. 198.

¹⁸² VONDRA, s. 172.

¹⁸³ KROFTA, s. 326 – 330.

v českých zemích.¹⁸⁴ „*Díky všeobecné povinné školní docházce v českých zemích výrazně poklesla míra analfabetismu a na triviálních školách se na většině území mluvilo česky.*“¹⁸⁵ Negramotnost v českých zemích tak významně poklesla.¹⁸⁶ „*Rozvoji věd v našich zemích začala pomáhat universitní výuka.*“¹⁸⁷ Reformy provedené na univerzitě v Praze umožnily rozvoj přírodních věd. O velký rozvoj věd v českých zemích se postarala *Soukromá učená společnost*, později *Česká společnost nauk* a nakonec *Královská česká společnost nauk*, jejíž členy byly například i lingvista Josef Dobrovský či historik Gelasius Dobner. Tato vědecká instituce byla zřízena v Čechách pro rozvoj matematiky, českých dějin a přírodovědy.¹⁸⁸

Jedním z negativních dopadů tereziánských reforem pro země Koruny české byla germanizace obyvatelstva.¹⁸⁹ Školské reformy a rozvoj věd byly v českých zemích doprovázeny poněmčováním obyvatel. Dvorským dekretem z roku 1765 bylo nařízeno „rozšiřování a zevšeobecňování jazyka německého“ v českých zemích.¹⁹⁰ Na českých úřadech a ve školách byla uzákoněna jako státní jazyk němčina. Německé výrazy začaly postupně především ve městech nahrazovat česká slova, pouze na venkově se mluvilo stále česky.¹⁹¹ Čeština zůstala pouze částečně zachována na triviálních školách, na ostatních školách byla vyučovacím jazykem výhradně němčina.¹⁹² Zrušení jezuitského řádu a odchod jezuitů z univerzit měl pro české země dopad národní, neboť jezuitská gymnázia dávala přednost výuce v českém jazyce, zatímco na piaristických gymnáziích byla učiteli preferována němčina.¹⁹³ Zrušením jezuitského řádu zaniklo značné množství škol a zabavený majetek jezuitů posloužil k vybudování škol světských, jež nahradila jezuitská gymnázia v českých zemích.¹⁹⁴ Proces germanizace vyvolal obavu u vzdělané vrstvy obyvatel, která začala usilovat o povznesení národního sebevědomí a vytvářet myšlenku českého národního

¹⁸⁴ VONDRA, s. 235.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 248.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 104.

¹⁸⁷ SLAVÍK, B., *Od Dobnera k Dobrovskému*, Praha, 1975, s. 31.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 238 - 239.

¹⁸⁹ VONDRA, s. 13.

¹⁹⁰ MRZENA, ŠTVERÁK, s. 17 – 31.

¹⁹¹ JANUSOVÁ, J., KÁŇA, s. 116 – 117.

¹⁹² FELBIGER, s. 17 – 31.

¹⁹³ BĚLINA, *Dějiny země Koruny české*, s. 46.

¹⁹⁴ VONDRA, s. 104.

státu.¹⁹⁵ Proces formování novodobého českého národa se rozvíjel od 70. let 18. století do poloviny 19. století.¹⁹⁶ České národní obrození probíhající v několika fázích, mělo dvě složky, politickou a kulturní. První vlna obrozenců, do které se řadil mimo jiné Josef Dobrovský a historik Gelasius Dobner, usilovala o obnovení české kultury a historie. Pochopení českého jazyka nebylo podle nich možné bez pochopení české minulosti. Největší podíl na vytváření moderní české historiografie měl František Martin Pelcl, který byl rovněž členem České společnosti nauk. Teprve druhá vlna obrozenců, do níž patřil například Josef Jungmann, začala ustanovovat češtinu jako literární jazyk. Jungmann a ostatní obrozenci usilovali o obnovu českého jazyka jako literárního jazyka, neboť čeština již nebyla úředním jazykem, vzdělaná vrstva obyvatel stále více mluvila úřední němčinou a znalost českého jazyka u vzdělanců postupně mizela. Přestaly být vydávány také obvykle česky psané knihy. Jungmann začal postupně obnovovat českou slovní zásobu a vytvářet nová odborná slova. Pojem národ byl spojován právě s jazykem.¹⁹⁷ „*Národ tvoří všichni lidé, kteří mluví stejným jazykem.*“¹⁹⁸ Pozitivní vliv na rozvoj češtiny měl rovněž přísný venkovanů do měst, neboť díky nim se začala stále více u obyvatel žijících ve městech prosazovat čeština.¹⁹⁹

Dalším negativním důsledkem tereziánských reforem byla pro české země výrazná centralizace.²⁰⁰ Systém tereziánské centralizace omezil samosprávnost v rámci habsburské monarchie.²⁰¹ Reformy zavedené Marií Terezií připoutávaly české země ve správním a hospodářském významu těsněji k zemím rakouským a vytvářely tak hlavní předpoklady pro vznik budoucího rakousko-uherského dualismu.²⁰² „*Cíl Rakouska, byrokratická centralizace, porušil zdánlivou autonomii, kterou zachovávala Marie Terezie. Problematičnost reforem obecně se projevila na zvláštním případě Lombardie s plnou zřejmostí.*“²⁰³ Důsledkem bylo, že Lombardie, vzorová země pro uskutečňování tereziánské reformní politické

¹⁹⁵ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 116 – 117.

¹⁹⁶ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození: společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha, 1990, s. 9.

¹⁹⁷ VONDRA, s. 242 – 255.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 246.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 248.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 13.

²⁰¹ JANUSOVÁ, KÁŇA, s. 157 - 171.

²⁰² Tamtéž, s. 87.

²⁰³ HERRE, s. 201.

činnosti, se změnila v průkopnici italského národního hnutí.²⁰⁴ „Rozpačitý ohlas měly reformy soudní, konkrétně odnětí hrdelního práva celé řadě měst a městeček. Právní výkon byl pro městské obce obvykle spojen s řadou výdajů, takže reforma přinesla jisté ulehčení.“²⁰⁵ Odstranění mučení se stalo významným pokrokem, neboť přispělo k modernizaci právního systému.²⁰⁶ Školské projekty vypracované Filbigerem a Kindermannem získaly pro armádu dostatečný počet vzdělaných rekrutů, v důsledku toho nemuseli být na vojnu odváděni učitelé vyučující ve městech a vesnicích.²⁰⁷ Zavedením vojenských reforem byly položeny v rakouských a českých zemích základy pro vybudování státu s bojeschopnou a početnou armádou.²⁰⁸ Zakládáním dělostřeleckých škol se zlepšila technická úroveň rakouského dělostřelectva a nově zřízené vojenské školy zlepšily úroveň vojenského vzdělání. Marie Terezie začala povyšovat vojáky do šlechtického stavu a tím se začala vytvářet vojenská šlechta, která se později stala hlavní oporou habsburské monarchie.²⁰⁹ Po smrti Marie Terezie nastoupil na trůn její syn císař Josef II., který v její reformní činnosti pokračoval,²¹⁰ byl však radikálnějším reformátorem než jeho matka.²¹¹

²⁰⁴ Tamtéž, s. 201.

²⁰⁵ BĚLINA, *Česká města*, s. 74.

²⁰⁶ VONDRA, s. 100 - 101.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 74.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 89 – 90.

²⁰⁹ FRAIS, s. 56.

²¹⁰ HERRE, s. 226.

²¹¹ Tamtéž, s. 222.

ZÁVĚR

Každé historické období má své významné představitele a osobnosti, které se nesmazatelně zapsaly do dějin. Za jednu z takových významných osobností 18. století, které je obdobím osvícenského absolutismu, považujeme Marii Terezii. Této panovnici se podařilo nejprve v době válečných konfliktů udržet dědičné země habsburské monarchie a zachovat dědictví. Poté mohla panovnice začít s realizací svého hlavního cíle tj. s procesem reorganizace a modernizace habsburského soustátí, jenž proběhl ve dvou etapách, nejprve po skončení válek o rakouské dědictví ve čtyřicátých letech 18. století a následně po ukončení sedmileté války začátkem druhé poloviny 18. století. Podstatou reforem Marie Terezie byla přestavba habsburského soustátí. Marie Terezie dokázala během svého dlouhého panování s podporou svých rádců a prostřednictvím reforem provedených v různých oblastech veřejného života vybudovat moderní centralizovaný a racionálně řízený stát s pevnou vládní organizací, byrokracií, bojeschopnou armádou a prosperujícím hospodářstvím. Modernizaci alespoň zpočátku brzdil v jednotlivých zemích monarchie partikularismus šlechty a odpor církve.

Základem tereziánských reforem byla výrazná centralizace, která posílila a upevnila moc panovnice a přinesla pro české země dva hlavní negativní důsledky. V první řadě tereziánský centralizační systém omezil dosavadní samosprávu v rámci habsburského soustátí. Postupně utvářel z českých a rakouských zemí ve správním, politickém a hospodářském významu integrovaný celek a vytvářel tak hlavní předpoklady pro vznik pozdějšího rakousko-uherského dualismu. Uherské šlechtě však byla panovnicí ponechána vlastní samospráva v habsburském soustátí. Druhý negativní dopad centralizačního úsilí Marie Terezie představovalo pro české země prosazování němčiny jako jednotného úředního jazyka v celé monarchii. Proces germanizace vyvolal u vzdělané vrstvy obyvatel v českých zemích reakci v podobě kulturního a jazykového obrození. Od sedmdesátých let 18. století do první poloviny 19. století se tak začal rozvíjet proces utváření moderního českého národa, který nazýváme jako české národní obrození.

Tereziánské reformy, kromě negativních dopadů na život v českých i rakouských zemích, přinesly především rovněž řadu pozitivních aspektů. Osmnácté století bylo obdobím, ve kterém probíhaly převratné procesy a pokrokové změny v oblasti zemědělské a nezemědělské výroby, obchodu, univerzitního vzdělání a vědeckého bádání ale také ve státní a vojenské správě. V jednotlivých zemích habsburské monarchie převládala i nadále zemědělská výroba, postupně se však s nástupem reforem vytvářely základy pro industrializaci a počátky průmyslové a zemědělské revoluce v českých a rakouských zemích. Tereziánské reformy přispěly k přechodu od feudálního typu společnosti ke kapitalistickému. Široká reformní činnost Marie Terezie determinovala budoucí rozvoj a pokrok. Významným krokem ke vzniku moderní společnosti bylo například zavedení povinné školní docházky.

Marie Terezie připravila svou reformní činností půdu pro svého syna a nástupce císaře Josefa II., který po smrti své matky v reformách pokračoval. Reformy Marie Terezie uskutečněné podle zásad osvícenského absolutismu vedly ke zlepšení každodenního života poddaných a položily základ pro další vývoj habsburské monarchie v 19. a 20. století.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

BĚLINA, Pavel. *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*, 1. vyd., Praha : Academia, 1985.

BĚLINA, Pavel. KAŠE, Jiří. KUČERA, Jan. *České země v evropských dějinách. Díl třetí, 1756 – 1918*, 1. vyd., Praha; Litomyšl : Paseka, 2006. ISBN 80-7185-793-9.

BĚLINA, Pavel. *Dějiny země Koruny české. II., Od nástupu osvícenství po naši dobu*, 3. vyd., Praha; Litomyšl : Paseka, 1995. ISBN 80-7185-006-3.

CRANKSHAW, Edward. *Maria Theresia: Reformerin ihres Landes - Widersacherin Preußens*, 1. vyd., München : Wilhem Heyne Verlag, 1994. ISBN 3-453-07908-6.

FRAIS, Josef. *Reformy Marie Terezie a Josefa II. (nejen v českých a moravských zemích)*, 1. vyd., Třebíč : Akcent, 2005. ISBN 80-7268-337-3.

HERRE, Franz. *Marie Terezie*; [z německého originálu *Maria Theresia: Die grosse Habsburgerin*, přeložili Milada a Milan Kouřimských]; 1. vyd., Praha : Brána, 1996. ISBN 80-85946-41-6.

JANUSOVÁ, Jana. KÁŇA, Otokar. *Její Veličenstvo Marie Terezie*, 1. vyd., Praha : Mladá fronta, 1987.

KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu (Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě)*, 2. vyd., Praha : Jan Laichter, 1949.

LEITICH, Ann, Tizia. *Maria Theresia: Eine Biographie*, Wien : Tosa Verlag, 1995.

MAUR, Eduard. *Marie Terezie: 12. 5. 1743: korunovace na usmířenou*, 1. vyd., Praha : Havran, 2003. ISBN 80-86515-22-2.

MRZENA, Jan. ŠTVERÁK, Vladimír. *Felbiger a Kindermann - reformátoři lidového školství*, 1. vyd., Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

PETRÁŇ, Josef. *Počátky českého národního obrození: Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, 1. vyd., Praha : Academia, 1990.

SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*, 1. vyd., Praha : Vyšehrad, 1975.

TAPIÉ, Lucien, Victor. *Marie Terezie a Evropa: od baroka k osvícenství*; [z francouzského originálu přeložili Vlasta a Karel Kubišovi]; 1. vyd., Praha : Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0616-6.

URFUS, Valentin. *Pragmatická sankce: 19. 4. 1713: rodný list podunajské monarchie*, 1. vyd., Praha : Havran, 2002. ISBN 80-86515-11-7.

VONDRA, Roman. *České země v letech 1705 - 1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, 1. vyd., Praha : Libri, 2010. ISBN 978-80-7277-448-7.

RESUMÉ

Tato bakalářská práce se zabývá charakteristickými rysy reformní činnosti Marie Terezie se zaměřením na průběh a důsledky reforem především pro země Koruny české. Během své čtyřicetileté vlády se Marie Terezie významně podílela na změnách a dalším utváření habsburské monarchie. Cílem reforem byla modernizace a reorganizace jednotlivých zemí habsburského soustátí. Tereziánské reformy měly na život v českých a rakouských zemích pozitivní dopad v podobě pokrokových změn v hospodářské, ekonomické, vojenské a sociální oblasti i negativní v podobě centralismu a germanizace obyvatelstva.

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Bachelorarbeit beschäftigt sich mit charakteristischen Merkmalen der Reformtätigkeit von Maria Theresia mit Bezug auf den Verlauf und die Folgen der Reformen vor allem auf die Länder der böhmischen Krone. Während ihrer vierzigjährigen Herrschaft hat sich Maria Theresia bedeutend an den Änderungen und der Weiterentwicklung der Habsburgermonarchie beteiligt. Das Hauptziel der Reformen war Modernisierung und Reorganisation einzelner Länder in der Habsburgermonarchie. Die Reformen von Maria Theresia brachten positive Folgen für das Leben in böhmischen und österreichischen Ländern, speziell für die progressive Entwicklung auf dem Gebiet der Landwirtschaft, der Industrie, des Handels, des Militärwesens und des Sozialwesens aber auch negative Folgen – das Zentralismus und die Germanisierung der Bevölkerung.

PŘÍLOHY

Obr. č. 1.

Marie Terezie (1750).

Obr. č. 2.

František Štěpán Lotrinský (1745).

(HERRE, F., *Marie Terezie*, Praha, 1996.)

Obr. č. 3.
Hrabě Bedřich Vilém Haugwitz.
(<http://de.wikipedia.org>)

Obr. č. 4.
Johann Ignaz Felbiger.

Obr. č. 5.
Maršál Leopold Josef hrabě Daun.
(JANUSOVÁ, KÁŇA, *Její Veličenstvo Marie Terezie*, Praha, 1987.)

Obr. č. 6.
Gerard van Swieten.

Obr. č. 7.

Mapa habsburské monarchie v 18. století.

(VONDRA, R., *České země v letech 1705 – 1792*, Praha, 2010, s. 152.)

Obr. č. 8.

Rub a líc tereziánského tolaru, z r. 1774.

(VONDRA, R., *České země v letech 1705 – 1792*, Praha, 2010, s. 158.)

Obr. č. 9.

Bankocetle, z r. 1771.

(VONDRA, R., *České země v letech 1705 – 1792*, Praha, 2010, s. 162.)